

УДК 340.12

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

SOCIAL SOCIETY AS THE SUBJECT OF HUMAN RIGHTS DEFENCE

Братасюк М.Г.,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії*

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті висвітлюється проблема захисту прав людини в сучасній Україні. Проводиться ідея, що суб'єктом та гарантом захисту прав людини є громадянське суспільство, для якого реалізація і захист прав людини є основною метою та завданням.

Ключові слова: права людини, громадянське суспільство, принципи права, захист прав людини, суб'єкт захисту права, гарант захисту прав людини.

Сучасна Україна є транзитивним, а отже, доволі складним суспільством. Демократичні перетворення у країні йдуть дуже повільно і страждено, народ несе великі втрати як у матеріальному, так і в духовно-культурному аспектах. У країні типовим явищем стало порушення прав людини, далі зростає відстань між багатством і бідністю. Проблема захисту прав людини в сучасній Україні стала невід'ємною від проблеми національної безпеки.

Досвід демократичних країн засвідчує, що проблема захисту прав людини нерозривно пов'язана із формуванням повноцінного громадянського суспільства, яке стає суб'єктом ствердження народовладдя та правовладдя у країні. Окремі аспекти цієї проблеми розробляють такі українські і зарубіжні науковці: Р. Алексі [10], М. Братасюк [6], В. Градова [18], М. Єльнікова [14], В. Карнієнко [13],

Н. Пильгун [15], Ю. Разметаєва [17], М. Рошук [15] та ін.

Громадянське суспільство необхідне як організована конструктивна протидія державному тиску загалом і бюрократичному апарату, що не готовий до життя за правом, зокрема, що особливо важливо під час деєтактизації суспільства. Цей процес вимагає розроблення і втілення механізму самоорганізації та самоврядування під час здійснення народовладдя, що є необхідною засадою буття і розвитку громадянського суспільства. Саме тому розбудова основних структур громадянського суспільства є настільки важливою. Громадянське суспільство може сприяти гуманізації державної політики, якісному перетворенню державної влади, оберненню її до людини, що передбачає реалізацію прав і свобод людини та громадянина. Саме на основі цих засад має будуватися взаємодія гро-

мадянського суспільства і держави [1].

Науковці зазначають, що саме громадянське суспільство сприяє самоствердженню і самореалізації людини, її самовизначенню, відкриває нові шляхи розвитку особистості. Воно передбачає активізацію населення, залучення його до процесів самоврядування, створює умови для об'єднання атомізованих індивідів у боротьбі за практичну реалізацію прав людини [2].

У громадянському суспільстві як самостійні суб'єкти постають не корпоративні групи, а окремі атомізовані і вільні індивіди-власники, які покладаються на себе. Творцем правового життя є особа з її почуттям особистої незалежності і громадянської свободи, власної гідності, честі, тягарем індивідуальної відповідальності й установки на активність та ініціативу [3, с. 60].

Динамічною складовою громадянського суспільства є альтернативні рухи, які на практиці руйнують традиційні форми та способи здійснення політики, соціально-економічного життя. В альтернативному русі ключову роль відіграє ідея усезагальної демократизації: самоврядування, антиетатизм, опозиція до влади, економічна децентралізація, тобто конфлікт з економічною моделлю масового нетоварного виробництва. Масові демократичні рухи є важливим чинником суспільного прогресу в усіх країнах [5].

Щодо правового розвитку громадянське суспільство є сферою права, простором вільної реалізації природних прав людини, втіленням принципу верховенства права, суспільством, де людина є найвищою цінністю і здійснення та захист її прав і свобод вважається найважливішою метою.

Важливим аспектом проблеми, що нами досліджується, є питання контролю громадянського суспільства за діяльністю органів державної влади. Якщо державна влада ніким не контролювана, вона неминуче буде зловживати, порушувати права людини, розростатися, поглинати громадянське життя, підкоряючи його собі. Цей контроль громадянського суспільства за владою необхідно здійснювати в усіх напрямках діяльності державних органів: контроль за розподілом бюджетних коштів, за їх використанням, за організацією тих чи інших процесів у суспільстві, за якістю нормативно-правової бази, за незалежністю судової системи та засобів масової інформації, за правотворчістю, правореалізацією, правозастосуванням, яке здійснює державна влада, тощо.

Для цього контролю громадянське суспільство має створити механізми та відповідну систему, узаконити їхнє існування і на конституційному рівні. Якщо ж цього не зробити, то державна влада стане монополістом у всіх сферах суспільного життя, унеможливаючи розвиток демократичних процесів, як це відбувається у посттоталітарних суспільствах на території СНД нині. Громадянському суспільству необхідно створити механізми відкликання та притягнення до відповідальності тих державних чиновників, які не виправдали народної довіри [6].

Громадянське суспільство є повноцінним творцем правової реальності загалом. Її не може створювати лише одна державна влада, вона твориться усім народом, усіма структурами громадянського суспільства [7]. Поняття правової реальності дозволяє трактувати право як спосіб людської взаємодії, що є можливою завдяки здатності

людини бути автономним суб'єктом і визнавати іншого таким ж автономним суб'єктом [8, с. 252]. Проблема вдосконалення і розвитку права не може бути зведена лише до покращення законодавчої та правотворчої роботи, як це трактується традиційно в Україні. Цей процес значно обсяжніший і складніший, участь у ньому людини-особистості та різних структур громадянського суспільства є різнобічною.

Нескладно помітити, що зміст української національної ідеї останні два десятиліття пов'язаний із побудовою Української держави. Загалом, мабуть, це правильно, проте за цим загальним, яким є держава, ототожнена із владою, так і не з'явилося у цьому змісті одиничне, окремішне, українська людина, громадянин, той, із кого починається шлях до цієї держави, з кого починається вона сама. Як слушно пише І. Кондратьєв, осмислюючи нинішню тотальну українську кризу, «проблема лежить набагато глибше і полягає, вочевидь, у світогляді! Усі політичні сили України впродовж двадцяти років прагнуть розвивати державу – як владу зверху, як панування державних органів, як централізацію. Державницький (радіше державоцентричний. – М.Б.) підхід проявляється навіть у виступах більшості українських політиків, котрі, оперуючи категорією «держава Україна», нехтують поняттям «народ України». А треба розвивати не державу, а суспільство» [9, с. 39].

Базове протиріччя між державною владою та українцями як вічний пошук балансу, компромісу між інтересами держави та інтересами індивідів, що об'єднані в громадянське суспільство, є основним чинником, що зумовлює українські майдани останніх десятиліть. Стереотипи і

коди старого, тоталітарного державоцентристського (групового) мислення, носіями якого є представники державно-владних та олігархічних структур, українських політичних і бізнесових псевдоеліт, зумовлюють донині формування політики, яка на тривалий час відкинула і відкидає далі Україну на периферію європейського розвитку. Вочевидь, світоглядно-філософські засади, на яких ґрунтована така руйнівна політика, мають бути докорінно змінені.

Державоцентристська тоталітарна філософія, будучи покладеною в основу українського посттоталітарного розвитку, дуже болісно позначилася найперше на правах українців. Нинішня Україна – це держава з тотальним порушенням прав людини та громадянина [3; 9; 14]. У 2014 році Україна стала найбіднішою країною Європи за рівнем доходів на душу населення, при тому, що у 1990 році в неї були однакові з Польщею стартові можливості [9, с. 39]. В Україні спостерігається найвища в Європі смертність населення. Порушення прав людини – вітальних, економічних, політичних, культурних тощо – стало нормою для українських органів державної влади та їх посадових осіб, хоча вони про це намагаються говорити найменше. Це, мабуть, нормально для народу, який втратив республіку і не зміг поки що її повернути, подолавши олігархат.

Ніхто з політичних сил і політиків останніх десятиліть не ставив собі за мету реальне ствердження та захист прав українців. А ствердження та захист прав людини – це ствердження та захист основ життя. Зневага до них – це руйнація, заперечення, знищення цих основ. Р. Алексі слушно вважає, що ці права – це принципи, що лежать в основі людського буття

і відображають його фундаментальні зв'язки [10]. У посттоталітарній (чи ж посттоталітарній? – М.Б.) Україні відбувається порушення прав людини як норма життя постгеноцидного, пострадянського, постчорнобильського суспільства.

Права людини – це форма буття духовного досвіду людства на індивідуальному рівні, форма існування загальнолюдських цінностей, які втілюють правові смисли й ідеали крізь призму індивідуального буття особистості. Права людини є *гарантією індивідуальної автономії та свободи, засобом захисту суб'єктів від свавілля із боку держави та інших людей*. Правове визнання і закріплення цієї автономії надає можливість не лише забезпечити усвідомлене ставлення до неї суб'єктів, а й перешкодити деперсоналізації, деморалізації, знищенню особи. Р. Ієрінг акцентував, що для того, щоб знищити народ, досить почати і завершити знищення прав тих, із кого він складається, тобто прав людини, зруйнувати право на індивідуальному рівні [11]. І навпаки, визнання державною владою, ствердження та ефективний захист прав людини – це запорука сили суспільства, держави, міцності демократії, ствердження загальнолюдських цінностей, правових основ життя, конкурентоздатності будь-якої країни, України зокрема.

Проблема *захисту прав людини* від будь-яких їх порушень, найперше державною владою, яка може стати джерелом агресії проти індивіда, засобом і прямого насильства, і засобом закону, стала на порядок денний міжнародного співтовариства після Другої світової війни. Зважаючи на це, демократичні держави почали створювати механізми захисту прав людини, що є сукупністю правових

засобів, процедур, інститутів тощо, які можуть бути використані для захисту порушених прав людини [12].

Захищаючи права людини, правова держава має забезпечити гідність особистості як джерело суспільного багатства, як рушія історії, як найвищу цінність. У забезпеченні гідності людини велике значення має якість державної влади, *характер взаємовідносин людини і влади*, за якого людина постає не як об'єкт команд і розпоряджень, не як об'єкт законницько-свавільного впливу державної влади, а як рівноправний партнер держави, бере участь у прийнятті рішень, здійснює у передбачених правом формах контроль за діяльністю владних структур та звільнена від жорсткої опіки державної влади [7]. Звісно, цей характер взаємовідносин людини і держави залежить від міри *реалізації принципу народовладдя* у країні, *від зрілості громадянського суспільства, від громадянської зрілості кожного, хто його представляє* [13].

М. Єльнікова справедливо зазначає, що «в Україні права людини виступали та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних спекуляцій із боку практично всіх політичних сил, що значною мірою у суспільній свідомості нівелювало й саму цінність прав людини» [14, с. 78]. Авторка пише, що такий «знеособлений підхід ... створює несприятливі умови для розвитку потенціалу особистості й соціуму загалом. Адже в такому разі людина виступає засобом, а не ціллю діяльності держави» [14, с. 78]. Оскільки правозахисна діяльність сучасної Української держави є абсолютно недостатньою, провальною, слабкою [14; 15], українське громадянське суспільство має інтенсифікувати свої

зусилля щодо подолання тотального безправ'я українських громадян.

Оскільки порушення, знищення прав людини руйнує засади повноцінного людського індивідуального і суспільного буття, захист прав людини має посісти центральне місце в діяльності різних структур громадянського суспільства.

Інтегративна функція захисту прав людини має об'єднати зусилля і держави, і громадянства з метою подолання нинішнього безправ'я української людини, трансформації України у правове суспільство [6; 15, с. 40–43].

В Україні ніби існує система захисту прав людини, але річ не лише у зовнішній формі елементів, що її становлять, та системи захисту загалом. Проблема значно глибша: вони за суттю не наповнені правом, діяльність суб'єктів правового захисту не є досить гуманістичною, їхня кінцева мета – груповий політичний, бізнесовий індивідуальний або ж груповий приватний інтерес, а не захист прав людини.

Глибинне докорінне оновлення має стосуватись усіх елементів системи захисту прав людини: і законодавства, і практичної правозахисної діяльності, усіх інституцій, які покликані цю політику здійснювати. Вся правозахисна система має бути такою за суттю, а не за формою. Гуманістична загалом ідеологія, що підведена під правозахисну політику, має пронизувати всі складові системи захисту прав людини. Ця система має ґрунтуватися на праві, відповідати принципам права, розвиватися відповідно до них. Поза ними вона перестає бути правовим явищем.

На наш погляд, проблема незалежного суду в Україні залежить безпосередньо від вирішення проблеми зі

ствердженням в Україні зрілого громадянського суспільства, реального народовладдя, подолання народом кланово-олігархічної системи влади [16].

Без ствердження народовладдя зміни в судовій системі будуть частковими, позірними, неістотними, справжнього незалежного правосуддя не відбудеться. Суддя, на наш погляд, буде мати свободу розсуду тоді, коли зникне бізнесовий і політичний тиск, що є нині типовим явищем в Україні. А це, у свою чергу, стане можливим тоді, коли громадянство стане сильнішим від кланово-олігархічної влади з її груповими приватними інтересами, що підмінили собою державний інтерес.

Ю.Разметаєва справедливо підкреслює, що «нерозвинутість інституцій громадянського суспільства (невелика кількість останніх, недостатність впливу на суспільні відносини, законодавчі перепони у функціонуванні) ускладнює контроль за державною владою з боку громадськості і може призвести до систематичного порушення прав людини державою» [17, с. 435].

На наш погляд, особливо важливо нині перетворити адвокатуру України з маріонеткової одержавленої інституції у самостійний незалежний орган громадянського суспільства, покликаний стояти на захисті прав людини. Авторитет цієї незалежної структури громадянського суспільства в нинішній Україні має незмірно зрости, хоча для цього мають бути, певна річ, створені необхідні передумови.

Правова реальність України донині пронизана домінантою вищості закону від права [20]. Правова реальність Європейського Союзу ґрунтована на цілком протилежних засадах. Старій ліберальній ідеї про захист

прав людини на підставі закону приходить на зміну експериментальна ідея про необхідність захисту прав людини від закону, але на підставі конституційних або конвенційних норм прав людини.

Громадянське суспільство має потурбуватись про розвиток юридичної освіти, що відповідала б сучасним вимогам. Нинішній заполітизований образ права, відірваного від духовного досвіду людства, не відповідає українській людині нового типу, людині ринкового суспільства, а Україна стає саме таким суспільством, українців саме такої України стає усе більше і більше. Юридична освіта, яка продукує образ права, котрий вивисує державу і закон за рахунок приниження і права, і людини, явно неадекватно реагує на запити сучасності, а тому має пережити глибоке реформування щодо творення такого образу права, який став би активним чинником гуманістичного розвитку українства, а не знаряддям гальмування його, як

це успішно робить нинішній образ права, створений тоталітарним мисленням.

Вирішення проблеми захисту прав людини у сучасній Україні є комплексною проблемою, яка передбачає формування розвиненого громадянського суспільства, яке стане суб'єктом ствердження реального народовладдя, відновлення республіканізму, наповнення його реальним змістом; зміну законницької псевдоправової доктрини на природно-правову; визнання державною владою природних прав людини як реально діючого закону, який обмежує діяльність цієї влади; ствердження контролю народу за діяльністю органів державної влади і посадових осіб; ствердження правосуддя; поширення у суспільстві гуманістичного світогляду, провідною ідеєю якого стала б ідея державної влади як найманого працівника народу, відновлення і посилення ролі та значимості у суспільному розвитку природно-правових регуляторів суспільного життя тощо [18].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Токвиль А. О демократии в Америке / А. Токвиль. – М., 1990.
2. Варывдин В.А. Гражданское общество / В.А. Варывдин // Социально-политический журнал. – 1992. – № 2. – С. 92.
3. Рябчук М. Гримаси етатизму, або чому в нас нічого не виходить? / М. Рябчук // Сучасність. – 2000. – № 12. – С. 32–42.
4. Братасюк М.Г. Громадянське суспільство як суб'єкт ствердження народовладдя та правовладдя / М.Г. Братасюк // Громадянське суспільство та правова держава: теоретичні моделі та досвід реалізації : [монографія]. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2012. – С. 62–87.
5. Карась А.Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях та некласичних інтерпретаціях / А.Ф. Карась. – К. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 520 с.
6. Братасюк М.Г. Захист прав людини як стрижнева складова змісту української національної ідеї / М.Г. Братасюк // Філософія діалогу та взаєморозуміння : матер. Міжнар. наук. конфер. (м. Львів, 22–24 черв. 2016 р.). – Львів, 2016.
7. Патеї-Братасюк М.Г. Антропологічна теорія права / М.Г. Патеї-Братасюк. – К., 2010. – 395 с.
8. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С.И. Максимов. – Харьков, 2003.
9. Кондратьев І. Третій шанс? / І. Кондратьев // Україна між Сходом та Заходом: апокаліпсис чи модель майбутнього? – К. : Самміт-Книга, 2015. – С. 36–41.
10. Алексі Р. Існування прав людини / Р. Алексі // Право України. – 2011. – № 8. – С. 121–130.

11. Иеринг Р. Борьба за право / Р. Иеринг. – М., 1904. – 108 с.
12. Загальна теорія держави і права / за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gadnuk.info/pidrychnuku/teoriua-prava/38-tsvik.html>.
13. Карнієнко В.О. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В.О. Карнієнко. – К., 2007.
14. Єльнікова М.О. Удосконалення механізму реалізації та захисту прав людини в Україні / М.О. Єльнікова // Публічне право. – 2015. – С. 75–86.
15. Пильгун Н.В. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті функціонування принципу верховенства права в Україні / Н.В. Пильгун, М.В. Рошук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Вип. 26. – С. 40–43.
16. Братасюк В. Верховенство права.
17. Разметаєва Ю. Реалізація та захист прав людини через інституції громадянського суспільства / Ю. Разметаєва // Антропологія права. – С. 427–443.
18. Градова В.Г. Ідея верховенства права в українській правовій традиції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / В.Г. Градова. – К., 2013. – 252 с.
19. Шаповал В. Проблеми розвитку конституційної юриспруденції в Україні / В. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2.
20. Савчин М. Яким бути Конституційному суду? / М. Савчин // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 30. – 28 серпня.

В статье раскрывается проблема защиты прав человека в современной Украине. Проводится идея, что субъектом и гарантом защиты прав человека является гражданское общество, для которого реализация и защита прав человека есть основной целью и заданием.

Ключевые слова: права человека, гражданское общество, принципы права, защита прав человека, субъект защиты права, гарант защиты прав человека.

This article described the issue of human rights defense in modern Ukraine. A concept that entity and guarantor of human rights is social society, for which the implementation and protection of human rights is the main purpose and objectives. Emphasized the comprehensive approach to the issue of human rights defense in modern Ukraine.

Key words: human rights, social society, principles of law, human rights, system of human rights protection law entity.
